

Fáy András kultúrtörténeti adatai a száz év előtti Budapestről

Az Első Magyar Általános Biztosító Társaság és a Pesti Hazai Első Takarékpénztár Egyesület újra megjelentette Fáy társadalomrajzát

Az Első Magyar Általános Biztosító Társaság és a Pesti Hazai Első Takarékpénztár Egyesület a napokban újra megjelentették — a régi tipográfia lehető megtartásával — Fáy András „Adatok Magyarország bővebb ismertetésére” című 1854-ben megjelent nagyon becses könyvét. A két kiváló intézmény külön-külön bevezetést szentel Fáy András könyvének. Az Első Magyar Általános Biztosító többek között megállapítja, hogy Fáy „jelképe lehetne a közgazdasági magyar embertípusnak”, majd ezeket írja:

„Sok oldaláról ismerjük ezt a nagy, alkotó közgazdát, de hogy „népességtan”-nal és biztosítással is foglalkozott, kevésbé él a köztudatban. Pedig ez a könyve, amelyet az általa alapított Pesti Hazai Első Takarékpénztár Egyesülettel együttesen, a régi kedves köntösben adunk ki, azt bizonyítja, hogy „aggott korában” neki fog a populationistica tanulmányozásának s gyengülő szemekkel dolgozza át magát a német statisztikusok tanain. Gondos körültekintéssel azonban nem veszi át — „metszve, nem oldva a csomót” — a külföldi eredményeket, hanem fáradságos adatgyűjtéssel hazai földön vizsgálja a törvényszerűségeket. Nem rest hétszáz levelet szétküldeni lelkészekhez, hogy az összegyűjtött anyakönyvi adatokból, nekiülve a számoszlopoknak, megszerkessze az első magyar halandósági táblát s feltárja alakító körülményeit. Érdekes kultúrtörténeti kép tárul elé az ezekben a sorokban: Budapest és a magyar vidék száz évvel ezelőtti, számokkal bizonyított társadalomrajza”.

Fáy András „gyep-törő” munkája nemcsak Budára, Pestre és Óbudára vonatkozott, de a magyar fővárosra is igen jellemző és fontos statisztikai adatokat találunk művében. Ezek a részek it következnek:

A koleramentes Vár.

Budának összes népessége Ó-Budával együtt, Fényes Elek szerint 45653; melyből magára Budára 34894; Ó-Budára pedig 10760 lélek esik. — Az 1844-ki hivatalos összeírás, magában Budában, a tanulószágon és katonaságon kívül, csak 30799 lakost mutat ki. — A hozzám beküldött egyházi adatok szerint,

Krisztina külváros népessége	5485
Országútié	3989
Tabánié	7726
Újvárosé	3933
A váré	3745
Vízi városé	8161
Szerb g. n. e. egyház	406
Összesen:	33445

Azonban a vízi város plebaniájához tartozó 3 kórház itten nem vétetett fel. — Ó-Budán a cath. plebania 6605, a helv. hitvallásúak egyháza 505 lelket számít. Az Ó-Budai héber adatok, tökéletlenségük miatt használhatók nem lévén, a 2600

lélekre menő Ó-Budai izraelita község halálozási táblája kimaradt.

Budán, az 1844, 1845 és 1846 évekre készült rovatlapok, a halált okozott betegségeket ekként adják elő: 5398 halott közül elhalt

Sorvasztó nyavalyákban	1517
Vízi betegségben	431
Guta- és szélütésben	359
Gyuladásos nyavalyákban	427
Frázban	766
Lázakban	491
Görcsökben	203
Scharlachban	82
Öngyilkosság által	13
Vizbe fúladas által	33

A többi különféle más nyavalyákban. Szinte azon adatok szerint, a 3 év alatt, 584 elhalt kézmives közül meghalt:

Sorvasztó nyavalyákban	198
Vízi betegségben	68
Guta- és szélütésben	45
Gyuladásos nyavalyákban	23

Ezekből legtöbb 20—40 éves korban. — 35 elhalt kereskedő közül, 11 halt el guta-ütésben, legtöbb 40—50 és 70—80 éves életkorban. A főbb-rangú 21 halott közül, sorvasztó nyavalyában 6 halt el, legtöbb 10—30 éves életkorban. 131 elhalt hivatalnok közül, meghalt sorvasztó nyavalyákban 28, vízi-betegségben 11, guta- és szélütésbe 32, gyuladásos nyavalyákban 10; legtöbb 40—50 és 60—70 éves életkorban. — A szolgák közül, legtöbb 30—50 éves életkoraikban haltak el.

Megjegyzésre méltó, hogy a várban az egész 1831-ki cholera-járvány alatt, csak 6 egyén halt el.

A Rókus-kórház dícsérete.

Pestnek népességét Fényes, 120 ezer lélekre teszi. Az 1845/46 hivatalos összeírás, csak 96676 lakost mutat ki, mely számból a nők 38118-at tesznek; az 1848-ki pedig, nem többet, mint katonaságon, tanulószágon és idegeneken kívül, 88618 lelket. A hozzám beküldött egyházi adatok, e szerint adják részletesen elő Pest népességét:

Belvárosi	17770
Ferencvárosi	8979
Józsefvárosi	21000
Lipótvárosi	13389
Terézia-városi	33984
Izraelita község	13384

Összesen: 108506

Ebből ágost. hitvallású, a Budán lakozó 265 lakossal együtt	4600
Helv. hitvallású	2175
Görög n. e. egyház	503
Szerb n. e. egyház	297

Itt azonban megjegyzendő az, hogy a budai ágostai fiók egyház, 1844-ben Pesttől elszakadván, ennek szülöttjei és halottjai az utolsó három évben, itt föl nem vétettek.

A sz. Rochus című polgári kórházba 1837—1846-ig bezárva, tíz év alatt fölvetették 44579 beteg, kikből szinte tíz év alatt elhalt 9358, és így alig $\frac{1}{5}$ része.

A hozzám beküldött héber adatok igen tökéletesnek, minek oka az anya-könyvek eddigi vitelének hiányaiban fekszik. Tudniillik a szülöttek körül, a rabbinak hivatalos foglalkozása nem lévén, a szülöttek, kivált leány-gyermekek bejelentése s anya-könyveibe fölvétele, eddig csaknem egyedül a szülék önkényétől függött. S ez lehet az oka, hogy a pesti izraelita község halálozási rovatlapjában, a halálozás fölőzi a szülöttek számát. Újabban a héber anya-könyvek pontosabb vitelére íránt üdvös rendelés tétetett. Ezen itt fölveti héber adatok, egyedül csak a halálozásnak, életkorokhoz mért arányára nézve becsesek; de az élő népességre, szaporodásra vagy fogyásra nézve biztalanok.

Vezet a sorvasztó nyavalya.

Az utasító-intézetnek (Kundschaftsam) 1844, 1845 és 1846 évekről adatai után, a következő nyavalyák szerint történtek a halálozások: 13126 halott közül elhalt:

Sorvasztó nyavalyákban	4074
Vízi-betegségben	936
Frázban	1391
Guta- és szélütésben	754
Scharlachban	184
Lázakban	848
Gyuladákos nyavalyában	1437
Görcsökben	527
Részeskedési tébolyodásban	5
Öngyilkosság által	45
Vizbe fült	66

A többi más különféle nyavalyákban.

A halottak közt férfi volt 7605, nő 5521.

Különös ezen három évben, a szerencsétlenségek által történt halálozások közti különbség. Míg 1844-ben, Pesten csak egy ember tapostatott el, s 1846-ban is csak egy: 1845-ben öt személy vesztette ekként életét; 1844-ben kettő, 1846-ban egy, és 1845-ben 7 személy égett el; 1845-ben csak 1 férfi zuhant le s halt el ekképen, 1846-ban 2, és 1844-ben 8. Leszúrt, meglőtt, megmérgezett személyekre, mintegy négyet — hatot tehetni évenként, az öngyilkosokat ide nem számítva. Épületomlás, 1845-ben és 1846-ban egy-egy embert zúzott agyon.

Ugyan ezen adatok szerint, a három év alatt, a kézművesek közül, 922 halottból, 418 halt el sorvasztó nyavalyákban; és így csaknem fele, még pedig legnagyobb részben a 20 és 40 éves életkorok között. A kereskedők közül, 228 halottból, a három év alatt elhalt: sorvasztó nyavalyákban 68, s guta- és szélütésben 54; 40—50 életkorban 49-en haltak el, és 60—70 életkorban 44-en; a többiben kevesebben. A főrangúak közül, 120 halottból, 41 halt el sorvasztó nyavalyákban, és 22 guta-szélütésben, leginkább 20—30 és 50—60 életkorban. A hivatalnokok közül, 138 halottból, 61 halt el sorvasztó nyavalyákban, és 27 guta- és szélütésben, legtöbb 30—40 életkorban. A szolgák halottjaik közül is, legtöbben esnek a 20—30 és 30—40 életkorokra.

Azonban nem hiányzanak Pesten, hosszú élet példái is. Így a Leopold-külvárosban, 1839-ben, Leopolder Margit özvegy asszony 109 éves korában halt el. Továbbá 1844-ben egy 100 éves, két 92 éves és egy 98 éves nő; 1843-ban 94 és 97 éves nők; 1842-ben egy 106 éves rokkant katona, nem különben egy 99, és egy 103 éves nő, 1845-ben, egy 105 éves férfi és egy 95 éves nő; 1846-ban egy 96 éves férfi, haltak el. — Azon halottak közül, kik 90 éves koron felül haltak el, aránytalanul legtöbb esik az izraelitákra, mit kétségen kívül ismételtes mértékletességüknek kell tulajdonítani.

Pest orvosi topographiája.

Nem lesz érdektelen, Pólya József úrnak tisztelt barátomnak, 1831-ben írott ily című kéziratából: „Pest orvosi topographiája” e következőket közlenem:

Pest város egész területének fekvése, valamennyire keletről délre és nyugatra lejtős, mirevalónézve legmagasabb fekvésű a József- és Terézia-külváros, legalacsonyabb a Ferencváros. Különleg a Terézváros éjszaki részénél kezdve, le a József- és Ferencvároson keresztül, egy oly lapály van, mely arra mutat, hogy itt hajdan a Dunának vagy állandólag, vagy kiöntéskor, ágya volt.

A földnek, melyen áll, felületes rétege, nagyobb kisebb mélységre apró homok, mely alatt keskenyebb szélesebb réteg kövecskék, ezután ismét homok és anyag terül el, annak nyilvános jelétül, hogy az valaha víz ágya volt.

A földréteg közé általában széksó, a Terézia-város alatt pedig vas van keveredve.

A föld ezen minősége, szorgalom mellett minden kerti veteményt, szőlőt bőven terem. A füvek közül a perje, cserjékből az iglice, a fák közül az ákász, leginkább kedvelik. — Állatai közül: a coluber berus (Kurta kígyó), mely néha a keleti és kelet-éjszaki vidékeken találatik, és a várost ellepő patkányok és csimaszok, említésre méltók.

Vizet a Duna, kutak és egy forrás szolgáltatják. A Duna vize, valamint minden folyóké, lágy, apadtában tisztább, de akkor is üvegbe véve szőkéllik, áradásában pedig, benne lévő agyagos részek miatt, sárgállik, miértis rendes italnak csak átszívárogtatva alkalmas. A kutak vizének általában só és kénsavas sziklag, csekély mennyiségű kovával van feloldva, mely miségénél fogva a hozzá nem szokottakban gyakran hasmenést okoz; színe tiszta, átlátszó; íze a város különböző részeiben sokféle, a mi a benne mellékesen felolvasztott részektől, s a kutak nagyobb vagy csekélyebb mélységétől származik. Az íz tisztaságára nézve legjelesebbek a Leopold-külváros vizei; minthogy ezen város mélyebb gödreiben, a víz a Duna áradtával nő, nyilvános, hogy a kút-vizek, a kövecskétegeken a Dunából szívárognak át. A Terézia város vizei, minél mélyebb kútból vétetnek, annál inkább hasonlítanak a Leopold városéhoz. Nevezetes, hogy ezen külvárosban, több kút-vizek vas-ízűek, s néha két egymás melletti kutakban, val, és ettől ment részek találatnak; a minnek okát talán leghelyesebben a kutak különböző mélységében, s a vas-ér meneteiben kereshetni. Legtömegyebbnek találatam ezen tekintetben a város erdeje szélén, a szőlőkertek között levő Kubinyi-kert, minden edényt rosdával bevonó vizét. A Józsefváros kút-vizei, általában jók ugyan, mindazáltal némely helyeken majdnem ihatatlanok. A Ferencváros vizei legalább-valók. A belváros déli oldalában lévő kút-víz, megegyez a Ferencvárossal, az éjszaki oldalon hasonlít a Leopold-városéhoz.

Azon egyforrásnak, mely a Józsefváros kelet-déli sarkán, Eliás Forrása neve alatt dísztlik, vize, mind tisztaságára, mind ízére stb. nézve, minden kút-vizeknek felülmúl.

Fűtés viola-virágzással.

Pestnek éghajlata általában szelíd, egészséges ugyan, hanem a nyári meleg napokat felváltó hűvös éjek vigyázatot kívánnak. Az esztendő részeinek egymásra való következése, s a lég-környéknek ettől függő hevülése és hűlése, ha ez utolsó évtizedet rendetlenek kelljen is mondanunk, apródonként történik. A fűtés novemberől április elejéig, ámbár mártius végével a violák a verőfényen virágoznak is, szükséges. A hőmérő legmagasabb foka R. 25°-tól 28°-ig; legalsóbb 11°-tól 14°-ig. A városban a levegő általában enyhébb mint a környékben. A tiszta, vagy kevés fellegű napok száma = 192, esztendőn át meghaladja a félig = 88, vagy egészen borús = 85 (összesen 173) napokét. Kőd ősszel és tavasszal, az egész várost ritkán, a duna-részt gyakrabban lepi el. a tartós esőzés vagy havazás, nem különben a zivatar, ritkák. A légsúly feszülésének legmagasabb foka, 5", legalsóbb 26", 7". Az égi háború gyakorisága, a nyár minőségétől függ; ilyenkor villámfogó szűkében, ámbár a szomszéd Duna és Buda bércei a mennykő-ütést korlátozhatnák, az nem ritkán csap le. A világosságot a nem igen magas, többnyire térs udvarú házak, sok piacok, széles egyenes utcák, nem akadályoztatják. Szelek között legsűrűbbek a D. N. és E. E. N., kevesebbek a N. D. és D. K. legritkábbak az északiak. Esztendőn át ritka nap ugyan, hogy a várost szellő ne lengedezné át; mindazáltal kevesek az erős szellő napok, körül belül 55. Csekély szellők többek = 101, csendesek, vagy lenge szellővel = 209. A belváros némely részein, szeles időben a léghűződés felettébb való; innen ott a szellő erős szellő szokott változni. Az erős szelek E. N. szoktak lenni. Ezek gyakran annyira dúlnak, hogy a házak cserép-fedeleit is megkezdik, s az utcakra repítik alá.

1829/30-ban, a szokatlan hideg telet szokatlan meleg nyár követte.

Általában a pesti népség egészségéről egészen keveset mondhatni: minthogy sokféle nemzet-sarjadékból áll össze. Nemzetenként véve: a többnyire magyar eredetű főrangúknál, a nemzeti erős test-alkotás ritkábban kíván orvost, mint a puha élet hozná magával. Az alrendű magyarnak izmos teste s folytonos egészsége, az orvost keveset foglalatostkodtatja.

Ki mit szeret.

Az egészség eszközeit tekintve: az életmódban mindenik nemzet sajátja (a főrangúakat, kik az ángolokat és franciákat követik, kivéven), de módosítva tűnik ki. A magyar, ételét kövérén, kevés nyári zöldséggel, sok hússal, zsiradékkal s fűszerekkel kedveli, és néha csömört kap utána. A német, a sok növényt, közép mérték hússal szereti; és sokszor hasmenést von magára. A tótnak fő tápszere a kenyér. A bort a magyar és német áhítja, s mindenik több táplálót képzel benne,

mint étkezésben, de a magyar jobban megbírja a bor erejét. A sört a német kedveli; a tótnak, az égett bor mellett, a bor is kedveltje. A felette sok csapszékek miatt, a bor kelete, a kenyér és húsnál jóval nagyobb.

Ezen folyvást nagyobbodó kereskedő város lakosai, a mi a testi mozgást illeti, dolgozók; s e miatt nem ritkán, esnek betegségekbe. A renyhé commód multságok közül, a játékszn, s csapszékekben való dözölés, kaposak. A táncok közül, leginkább a keringős német divatozik. A játékok közül, leginkább a keringős német divatozik. A játékok közül: a gonyadozó kártya és gebedő teke, a szokottabbak. Nemzeti játék, multság egy sem ismeretes. A sétálásra, a szépnek induló város erdeje (most már a Széchenyi sétá-tér is) elég alkalom; nem említve a zárt társaságú lótelket, az úszó, lovagló, vívó-oskolákat és gymnasticai gyakorlatokat.

A halál-nemek aránya, a szörványos esetek között, körül belül ez: tüdő-kór $\frac{1}{4}$, görcs-törés $\frac{1}{6}$, élemedettség $\frac{1}{9}$, rész, fene, ideg- és poszlák $\frac{1}{10}$ rész; vízkóróság $\frac{1}{15}$, guta- és szélütés $\frac{1}{32}$ rész; a kútegek és has-folyások $\frac{1}{38}$, torok-gyík $\frac{1}{42}$ rész, erőszakos halál s öngyilkolás $\frac{1}{100}$ rész. Az élőknek évenként $\frac{3}{80}$ része hal meg.